

VARNIŲ KONCENTRACIJOS STOVYKLA

Danutės MUKIENES
nuotraukos

Telšiu rajono Varnių miestelio centre, prie skvero, ant kalvelės dunkso didingas mūro pastatas. Seniau čia būta Varnių kunigų seminarijos, kurioje yra mokėsi, dirbė daug iškilių Lietuvos visuomenės, mokslo ir kultūros veikėjų, dvasininkų. Nuo 1999 m. šiame pastate veikia respublikinis Pėmaiėių vyskupystės muziejus. Pastate, kuriam jau keli dešimtmečiai, yra veikusios ir kareivinės, kurį laiką patalpos buvo paverstos ir sandėliais.

Tai, kad tarpukariu apie penketą metų čia veikė koncentracijos stovykla, šiais laikais daug kas politiniais sumetimais, ar norėdami idealizuoti nepriklausomos Lietuvos metais Lietuvoje buvusią valdžią, nutyli. Apie šią faktą išsamiai iki šiol nebuvo rašyta ir mūsų žurnale. Paskutiniu metu, vartydami iškilaus Pėmaiėių archeologo, istoriko, buvusio Pėmaiėių muziejaus „Alka“ direktoriaus ir mokslinio bendradarbio Vito Valatkos rankraščius, dėmesį atkreipėme į V. Valatkos rašytinio palikimo dvi toms (Vilnius: RKIC, 2004; Vilnius: RKIC, 2006) neatrąktą jo darbą apie Varnių koncentracijos stovyklą.

V. Valatka buvo humanistas. Jaunystėje jis planavo tapti kunigu, vėliau pasinėrė į istorijos studijas, Pėmaitijos archeologinius kasinėjimus, muziejinkystę, pagarsėjo kaip vienas geriausių Lietuvos muziejinkų. Jo dėmesys buvusiai Varnių koncentracijos stovyklai suprantamas. V. Valatka smerkė bet kokią prievartą, nukreiptą prieš žmogaus politinius ir religinius šitikinimus. Tai, kas po 1926 m. valdžios perversmo vyko Lietuvoje, V. Valatkai buvo gerai žinoma, o kaip su tuo buvo susijusios Telšiu rajone veikusios staigos, ją dar ir domino. Kaip nuoseklus krašto tyrinėtojas, nenorėdamas būti nei juodu, nei baltu metraštinku, jis rinko žinias apie rajoną, kuriame gyveno ir dirbo, jo istoriją ir toms temoms parengė bei paskelbė nemažai publikacijų. Viena iš tokių – „Varnių koncentracijos stovykla“. Pagal ją parengtas ir šis tekstas.



Pastato, kuriame veikė Varnių koncentracijos stovykla, fragmentas. Prie pastato – paminklas Merkeliui Giedraiėiui ir Mikalojui Daukšai (skulptorius Arūnas Sakalauskas)

KONCENTRACIJOS STOVYKLOS ĮKŪRIMAS VARNIUOSE

1926 m. gruodžio 17 d. Lietuvoje valdžią perėmė Liaudininkų partija, kurios priekyje buvo Smetona ir Voldemaras. Pasiūlymams jiems buvo nemažas. Naujoji valdžią, siekdamą šitvirtinti, nevengė ir jėgos. Mirties nuosprendis buvo paskelbtas Lietuvos komunistų partijos Centro komiteto sekretoriui Karoliui Popelai ir trims jo bendrapygiams – Juozui Greifenbergeriui, Kaziiui Giedriui ir Rapolui Ėarnui. Nemažai kitų žmonių, nepritarusių naujai valdžiai, atsiderė kalėjimuose. Visų, į kuriuos tuometinė valdžią pūrė su žariu, įkalinti galimybės nebuvo, o palikti laisvėje nenorėta. Siekiant žariamuosius izoliuoti nuo visuomenės, buvo nutarta įsteigti koncentracijos stovyklą. Jai vieta parinkta Varniuose. Miestelio centre esantis dviejų aukštų pastatas, 1762 m.¹ skirtas Varnių kunigų seminarijai, tuo metu buvo Lietuvos kariuomenės drausmės bataliono žinioje. Šiame name 1864 m. buvo įkurtos ir ilgą laiką veikė rusų carinės armijos kareivinės. Jose gyveno dragūnai, husarai, o prieš Pirmąją pasaulinę karą – kazokai². Po 1919 m. įvykių Lietuvoje šiame pastate įkurdintas buržuazinės kariuomenės drausmės batalionas³.

1927 m. sausio mėnesio pradžioje patalpos būsimai koncentracijos stovyklai jau buvo įrengtos, stovyklos komendantu paskirtas kapitonas Rudaitis. Jis 1927 m. sausio 15 d. įsakymu Nr. 1 paskelbė, kad stovykla laikoma suformuota ir jis pradėjęs eiti ir komandanto pareigas nuo 1927 sausio 4 dienos.⁴

1927 m. sausio 19 d. koncentracijos stovykloje buvo apgyvendinti pirmieji trys internautai – P. Kimaitis, J. Tomkus ir M. Marcinkevičius⁵. Antroji vienuolikos internautų grupė iš Kauno į stovyklą buvo pristatyta sausio 22 d.⁶ Sausio 25 d. stovykloje jau buvo 54 internautai, vasario 1 d. – 107, vasario 15 d. – 136⁷. Tarp pirmųjų internautų buvo P. Jurėius, P. Greifenbergarienė, Ch. Krylovaitė, J. Zubrickas, J. Grigaitis, J. Stimburys, S. Vainaitis, M. Dėpajus, A. Liukaitis ir daugelis kitų.⁸

Varnių koncentracijos stovykla buvo skirta tiems, kas nepritarė

ą valdžia atėjusios A. Smetonos partijai ir jos dalininkams. Iš viso Varnių koncentracijos stovykloje vienu metu galėjo būti laikoma iki 300 žmonų⁹, tačiau tiek jėga niekada nebuvo. 1927 kovo 1 d. stovykloje gyveno 138 internautieji¹⁰. Vėliau šis skaičius dar kiek didėjo, bet nedaug ir retai kada viršydavo 150. Nuo 1927 m. vasario mėnesio antrosios pusės po kelis internautuosius buvo pradėta išleisti į laivą arba ištremiama iš stovyklos.

1928 m. didžiausiais internautų skaičius buvo spalio mėnesį – 168 žmonės. Daugiau kaip 150 žmonių stovykloje buvo visus metus, išskyrus sausio mėnesio pradžią, kai jėga gyveno 144, ir gruodžio antrąją pusę – 115 žmonių¹¹.

1929 m. vidutiniškai Varnių koncentracijos stovykloje būdavo po 120 žmonių, o gruodžio mėnesį sumažėjo iki 83 internautų¹².

1930 m. vidutiniškai Varnių koncentracijos stovykloje buvo tik 81 žmogus, o 1931 m. (paskutiniaisiais stovyklos egzistavimo mėnesiais) – vidutiniškai 48 internautieji¹³.

Iš viso stovykloje ilgesniam ar trumpesniam laikui buvo uždaryta beveik 600 asmenų. Juos čia atgabendavo Kauno, Raseinių, Tauragės, Marijampolės, Šiaulių Utenos, Kėdainių, Mažeikių, Panevėžio, Telšių, Trakų, Kretingos, Vilkaviškio, Biržų, Zarasų, Āakių, Alytaus, Rokiškio apskrity ir Klaipėdos krašto karo komendantų nurodymu.

Didžiajā internautų daugumą sudarė Komunistų partijos nariai, arba asmenys, ātariami antivyriausybine veikla. Tarp jė buvo ir vyrų, ir moterų. Be jau paminėtų asmenų, tarp pirmųjų kalinių stovykloje sėdėjo ir B. Rutkauskas, B. Barkauskas, Vl. Niunka, K. Petrikas, J. Vinckis, Jonas Bagutskis (3 kartus), A. Bauba, B. Brandtas, L. Galdikas, L. Mažrimas, J. Pernarauskas, N. Rozentalis ir daugelis kitų. Kalinio duonos āioje stovykloje teko paragauti ir rađytojui Butkų Juzei (Juozui Butkui), advokatui A. Bulotai ir jo žmonai, mokytojams M. Gedvilui, Steponaičiui, Valentai ir daugeliui kitų.

Į stovyklā buvo patekę ir dauguma visai nekaltų valstiečių, kurie, neapsikentę garsiai išsakydavo nepasitenkinimą Lietuvos vyriausybe. Po nesėkmingo Tauragės puoš stovykloje buvo internuo-

ta nemažai Liaudininkų partijos narių. Jie stovykloje upeė privilegijuotą vietā ir, atsėdėję kelis mėnesius, buvo išleisti į laisvę.

Buvo čia ir motinų su kūdikiais bei nėdėjų moterų, tarp jė ir Valia Bajerienė su savo sūnumi Romualdu, Elijađaitienė su sūneliu Broniumi¹⁴, o Viktorija Gervickienė¹⁵ į stovyklā buvo pristatyta nėdėia. Magdė Dumauskaitė-Latvinienė Kėdainių apskrities karo komendantų nurodymu Varnių koncentracijos stovykloje atsidūrė ne tik su maųyte dukrytė Birute (tuo metu ji buvo dar kūdikis), bet ir paskutiniaiis nėdumo mėnesiais¹⁶. Gimdyti ji buvo išvepta į Telšių apskrities ligoninę, o pagimdęiusi buvo sugrāpinta į stovyklā ir čia kalėjo kartu su dviem kūdikiais¹⁷.

STOVYKLOS REĖIMAS

Varnių koncentracijos stovykla nebuvo kalėjimas. Kaip jau minėta, čia uždarydavo asmenis, ātariamus antivyriausybine veikla, kai trūkavo duomenų, faktų jė baudžiamajai bylai sudaryti ir nutiesti. Į stovyklā žmonės būdavo nukreipiami karo komendantų administraciniu nutarimu terminuotam 1–3 mėnesių laikotarpiui arba neterminuotam laikui, kai āalyje karo stovis. Daugiausia buvo neterminuotā laikā sėdinėjų internautų. Nors žmonės čia būdavo pristatomi neteisti, bet stovyklos reĖimas Varnių stovykloje labai maųjai juo skyrėsi nuo kalėjimo sąlygų; taip būdavo siekiama pa-

(Nukelta ā 26 p.)



PEMAIĖIŖPEME ■ 2011/7



Zitos Genienės ir Jono Genio knygos „Varnių kunigų seminarija“ (Vilnius, 2000) viršelis

nuolat registruosis policijoje, bus jos sekami. Pasitaikė atvejų, kai iš laivų paleistiems internautiesiems nebuvo leidžiama pasilikti Lietuvoje. Per 24 dienas jie turėdavo palikti Lietuvą. Toks likimas ištiko A. Baupą, J. Bagutskį ir nemažai kitų.

STOVYKLOS PANAIKINIMAS

Visuomenė, atkojama tuometinių politinių jėgų, daugiausia kairiojo, protestavo prieš koncentracijos stovyklų egzistavimą Lietuvoje. Palaipsniui buvo nutarta Varnių koncentracijos stovyklą panaikinti. Jos veikla nutraukta ne iš karto, o palaipsniui, iš laivų nedidelėmis grupėmis išleidžiant internautuosius. 1931 m. vasario 20 d. stovykloje buvo 56 internautieji, kovo 20 d. – 50, gegužės 15 d. – 44, birželio 19 d. – 38. 1932 m. iki spalio 23 d. stovykloje internautojų nuolat būdavo po 35–39 žmonės, spalio 23 d. – 36. Vėliau internautieji buvo pradėti išleisti iš laivų vienas po kito. 1932 m. lapkričio 15 d. jėga jau nebebuvo nė vieno⁸¹. Pastatas, kuris vėliau pertvarkytas į kareivines, iki 1933 m. balandžio 29 d. dar buvo vadinas Varnių koncentracijos stovykla. Kurį laiką dar planuota eiti, reikalui esant, vėl atidaryti koncentracijos stovyklą, tačiau po to, kai tokia stovykla pradėjo veikti Dimitrave (Kretingos r.), šios idėjos buvo atsisakyta.

1963 m. kovo 15 d.



Varniai. Danutės Mukienės nuotrauka

¹ Telšio kraštotyros muziejaus archyvas, toliau TKM A. 55, p. 75.

² Ten pat, p. 75.

³ Bangaitis Dominas K., „Darb. Kuopė frakcija buržuaziniame seime“, *Revoliucinis judėjimas Lietuvoje*, Vilnius, 1957, p. 343.

⁴ Centrinis valstybinis archyvas, toliau – CVA, f. 301, b. 2, l. 1.

⁵ Ten pat.

⁶ Ten pat.

⁷ Ten pat.

⁸ Ten pat.

⁹ CVA, f. 301, apr. 1, b. 16, l. 16.

¹⁰ Ten pat.

¹¹ CVA, f. 301, apr. 1, b. 20.

¹² CVA, f. 301, apr. 1, b. 31.

¹³ CVA, f. 301, apr. 1, b. 38, 50.

¹⁴ CVA, f. 301, apr. 1, 2, b. 195 l.

¹⁵ CVA, f. 301, apr. 1, b. 16, l. 81.

¹⁶ CVA, f. 301, apr. 1, b. 2, l. 131.

¹⁷ CVA, f. 301, apr. 1, b. 1, l. 25.

¹⁸ Lampertas I., „Faštinės diktatūros Lietuvoje klasinės esmės klausimu“, *LKP istorijos klausimai*, Vilnius, 1959, t. 1, p. 176.

¹⁹ CVA, f. 301, apr. 1, b. 104, l. 74.

²⁰ CVA, f. 301, apr. 1, b. 101, l. 54.

²¹ CVA, f. 301, apr. 1, b. 19, l. 22.

²² Vinckis J., *Duonos nebuvo per daug*, Vilnius, 1960, p. 235.

²³ Ten pat, p. 197.

²⁴ Ten pat, p. 200.

²⁵ Ten pat, p. 201.

²⁶ Ten pat, p. 219.

²⁷ CVA, f. 301, apr. 1, b. 22, l. 10.

²⁸ CVA, f. 301, apr. 1, b. 4.

²⁹ CVA, f. 301, apr. 1, b. 18, p. 122.

³⁰ Vinckis J., p. 186.

³¹ Ten pat, p. 211.

Vito Valatkos tekstas saugomas pėmaiėio muziejaus „Alka“ Moksliniame archyve (byla Nr. 66).